

УДК 378:22

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2025081>

ORCID 0000-0002-9665-1427

ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ОСВІТНІХ ЗМІН

Андрій Бухун

У статті з урахуванням методологічних вимог особистісно-соціального, культурологічного, діяльнісного, аксіологічного і компетентнісного наукових підходів, результатів контент-аналізу дослідних матеріалів із проблеми громадянського виховання студентської молоді у вищих цивільних і військових навчальних закладах з'ясовано місце (як аспекту політичної свідомості і правової культури особистості) і роль (як регулятора патріотичних почуттів, духовно-моральних цінностей і громадянсько-політичної діяльності молоді людини) громадянської позиції особистості у контексті сучасних євроінтеграційних освітніх змін – оновлення вимог до компетентності, толерантності, мультикультурності, посилення явищ мобільності й інтегрованості освітніх програм. Чинниками формування і розвитку громадянської позиції молоді людини в освітньому середовищі визначено: обставини побудови і захисту громадянського суспільства в країні, вплив сім'ї, засобів масової інформації, виховну діяльність вищих навчальних закладів, власну активність студентів і курсантів, а її результатом – сформовані якості відповідальності, правосвідомості, громадянської компетентності.

Розвиток громадянської позиції студентської молоді розглянуто в контексті євроінтеграційних освітніх змін (оновлення вимог до компетентності, толерантності, мультикультурності особистості, посилення явищ мобільності й інтегрованості освітніх програм підготовки фахівців) і динамічних процесів віднайдення нової ідентичності в обставинах внутрішньодержавних реформ і зовнішньої військової агресії, що зумовлює пошук шляхів особистісного самоствердження і самореалізації кожної молоді людини на засадах визначення міри власної участі в суспільних організаціях та самостійного осмислення ціннісних орієнтирів громадянського суспільства. Доведено, що вагома роль у цих процесах належить системі вищої освіти країни як провідному чинникові громадянської освіти і виховання молоді, специфіку якого буде розглянуто на наступних етапах дослідження.

Ключові слова: *студентська молодь, освітнє середовище, громадянськість, громадянська культура особистості, громадянська позиція студента, євроінтеграційні освітні зміни.*

Актуальність дослідження. Процеси зміцнення й розвитку України як демократичної держави зумовлюють необхідність пошуку нових шляхів освіти й виховання громадян, готових самовіддано її захищати й розбудовувати, особистостей із громадянською позицією, які мають людську гідність, національну самосвідомість, гуманістичну мораль, знають свої права і обов'язки й уміють цивілізовано відстоювати їх, що сприяє встановленню громадянського миру та злагоди в суспільстві. Це передбачає істотну трансформацію світоглядних орієнтацій і суспільної самосвідомості, потребує формування громадянської культури, стимулює посилення ролі всіх ланок системи загальної середньої і вищої освіти в процесі громадянського виховання молоді. Завдання громадянського виховання молоді визначені Указом Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки»,

положеннями освітніх концепцій: «Концепції громадянської освіти в Україні», «Концепції громадянської освіти та виховання в Україні», «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді». Особливо актуальними є сучасні перспективи питання в контексті євроінтеграційних освітніх змін – уходження системи вищої освіти до спільного світового та європейського освітнього простору, що зумовлює пошуки студентською молоддю шляхів і засобів загальнолюдської та національної ідентичності.

Контент-аналіз науково-дослідних матеріалів із проблеми громадянського виховання молоді уможливив виявлення низки значущих праць, присвячених громадянській освіті й формуванню громадянської компетентності у науковому доробку Ю. Бабанського, К. Баханова, В. Беспалька, Н. Дічек, Н. Кузьміної, О. Мармази, Т. Рогової, В. Стрельнікова, О. Сухомлинської, В. Титаренко, П. Хоменка й ін.; аспектів громадянської освіти у військових ВНЗ, висвітлених у наукових розвідках А. Андрєєва, А. Барабанщикова, В. Вдов'юка, В. Герасимова, В. Губіна, В. Давидова, Н. Феденка й ін.; розв'язання завдань організації виховного процесу у військових підрозділах – у роботах Ю. Дерюгіна, Я. Зорія, І. Кравченка, Я. Павлова, О. Торічного, В. Ягупова й ін. Значну увагу громадянському вихованню приділяють сучасні вітчизняні науковці М. Боришевський, Ю. Завалевський, О. Вишневський, Л. Кравченко, Л. Куліненко, Б. Мельниченко, М. Стельмахович, І. Тараненко, В. Черкашенко, В. Шабанов та ін. З'ясовано, що в дисертаціях дотичної проблематики М. Кузякіною виокремлено перспективні ідеї та досвід системи середньої освіти Німеччини в громадянському вихованні молоді, можливості їх застосування у загальноосвітніх школах і вишах України; М. Гурій зосереджено увагу на розвитку напрямів громадянознавства (trends of citizenship education): політичної грамотності, соціальної та моральної відповідальності, активності у спільнотах у навчальних закладах Великої Британії; І. Василенко досліджує етапи становлення канадської системи громадянського виховання молоді: релігійно-світоглядний, культурно-спортивний, військово-патріотичний, громадсько-професійний, національний, глобалізаційний; В. Погребняк розкриває зміст, форми і методи виховання цього феномена у студентів Канади в умовах мультикультуралізму; С. Зябрева визначає й реалізує педагогічні умови виховання громадянськості студентів коледжів, а Я. Зорій – відповідні умови становлення громадянської позиції майбутніх офіцерів запасу в умовах вищого навчального закладу. Водночас науковцями і педагогами-практиками визначено гостру суспільну й, відповідно, освітню потребу в узагальненні науково-теоретичних засад, цілей, напрямів, змісту, форм і методів громадянської освіти, розвитку проблематики становлення громадянської позиції студентської молоді.

Актуальність означених аспектів громадянськості студентської молоді та недостатня розробленість проблематики зумовили *мету* цієї роботи – визначити місце, роль і чинники формування громадянської позиції студентів у контексті євроінтеграційних освітніх змін.

Виклад основного матеріалу. У процесі системно-логічного аналізу джерел із проблеми дослідження з'ясовано, що становленню кожного члена суспільства як громадянина надавали великого значення видатні вітчизняні педагоги А. Макаренко, І. Мар'єнко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький та інші відомі вчені. Проблема громадянського виховання є предметом сучасних досліджень (Н. Аббас, І. Андрух, К. Баханов, В. Безродна, Є. Берднікова, М. Боришевський, Л. Бондар, Л. Глазунова, Т. Гребенник, В. Гнатюк, О. Гриценчук, В. Гревцева, Р. Євтушенко, Ю. Завалевський, Н. Козача, О. Козлова, Л. Кравченко, С. Лисенко, М. Міщенко, Л. Овдєнко, І. Осадчий, О. Пометун, М. Рагозін, С. Сліпченко, О. Сухомлинська, В. Черкашенко, Т. Яблонська й ін.). Учені розглядають громадянське суспільство як

сукупність відносин у соціумі (економічних, соціальних, моральних, релігійних тощо), сфер самовияву соціальних почуттів громадян у добровільно сформованих структурах і організаціях. Особливістю України на сучасному етапі її розвитку є те, що через недосконалість наявної правової бази громадянськість особистості базується переважно на морально-етичних засадах [1; 4].

Водночас нами визначено, що при формуванні змісту громадянської освіти в сучасному вищому військовому навчальному закладі [3; 4] необхідно враховувати низку ідей і положень сучасних наукових підходів: особистісно-соціального, який гармонізує інтереси людини, суспільства та його інституцій; культурологічного, що допомагає розробити зміст громадянської освіти студентської молоді (курсантів) у відповідності до конкретних історичних завдань, актуальних на певних етапах розвитку українського суспільства, демократичних і державотворчих процесів сьогодення, формування громадянського суспільства на основі потреб національного відродження, забезпечення толерантності між представниками різних етносів, мультикультурності; діяльнісного, згідно з яким у молоді формуються навички соціальної активності, перевіряються на практиці громадянсько-патріотичні цінності; аксіологічного, що забезпечує розуміння цілісного, багаторівневого, ієрархічного, взаємозалежного і взаємозумовленого процесу громадянської освіти в постійному розвитку системи загальнолюдських особистісних і соціальних цінностей; компетентнісного, який інтегрує громадянсько-правові знання, вміння, навички і досвід громадянсько-політичної діяльності з національно-патріотичними цінностями й установками на свідоме дотримання законності та правопорядку в країні. Основоположними для громадянської освіти і виховання прийнято принципи: гуманізації та демократизації; самоактивності й саморегуляції; системності, комплексності й міждисциплінарної інтегрованості; наступності та безперервності; культуровідповідності й інтеркультурності [4].

У контексті зазначеного базовими категоріями громадянського виховання обрано громадянськість, патріотизм, політичну свідомість, громадянську культуру, громадянську позицію. Громадянськість (за даними узагальнення теоретичних праць із філософії, соціології, права, педагогіки) – інтегрована якість особистості, що дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично і юридично захищеною, фундаментальна духовно-моральна цінність, світоглядна і психологічна характеристика людини, що має діяльнісні та культурологічні засади, пояснена її національною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни, лояльним ставленням до встановлених державою порядків, законів, інституцій влади, почуттям власної гідності, знанням і повагою до прав людини, чеснот громадянського суспільства, готовністю та відповідальністю в реалізації власних прав і обов'язків. Особливо це стосується тієї категорії студентської молоді, яка реалізує не лише свої права жити в громадянському суспільстві, а й обов'язок захищати країну – курсантів військових ВНЗ, тому низка концепцій (Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, Концепція громадянської освіти та виховання в Україні, Концепція громадянської освіти в Україні) зорієнтовує не лише на окремі аспекти громадянського виховання, а й на цілісний процес його реалізації, що інтегрує зміст військової освіти, виховну та соціальну роботу у військових вищих навчальних закладах [3; 4].

У руслі ідей і положень особистісно-соціального й аксіологічного наукових підходів нами для реалізації мети цієї розвідки уточнено й адаптовано низку понять: патріотизм – категорія громадянського виховання, що передбачає формування почуття любові до свого народу, держави, Батьківщини, поваги до батьків, роду, традицій та історії, усвідомлення приналежності до них, досконале знання рідної мови, сумлінне дотримання не лише конституційних законів, але й виконання професійних обов'язків,

власний унесок до розвитку країни; політична свідомість особистості – сукупність суспільно цінних поглядів, переконань, орієнтацій, які формують реальні відносини соціальних і національних груп, ставлення особистості до представників інших соціальних груп, здатність глибоко аналізувати політичні події, давати їм оцінку, робити правильні висновки про розвиток суспільства та держави; громадянська культура, котра крім культури політичної, вміщує культуру міжетнічних відносин як сферу духовного життя, що виявляється в етнічній і релігійній толерантності, повазі до культур інших народів, розумінні їх інтересів, прав, самобутності, готовності й уміння йти на компроміс заради спільних інтересів і соціальної злагоди в державі; правова культура – усвідомлення особистістю своїх прав, свобод, обов'язків, ставлення до закону і до влади, досконале володіння нормами права у професійній діяльності [1; 4; 5].

На основі компетентнісного наукового підходу з'ясовано, що громадянськість складається з трьох нероздільних елементів: єдності прав і обов'язків; громадянських дій; системи цінностей і моральної переконаності, що лежать в основі громадянської позиції особистості молодшої людини – її здатності самостійно визначати власну участь у суспільних організаціях, своє розуміння основних політичних програм, що потребує від студентської молоді активності, товарищескості, ініціативності, наполегливості, відповідальності. Це зумовлює необхідність отримання студентами цивільних і курсантами військових ВНЗ історичних, педагогічних, економічних, етичних, соціологічних, філософських і психологічних знань, відібраних і осмислених на основі названих вище ціннісних орієнтирів, і передбачає спрямованість сучасного навчально-виховного процесу на формування критичного, ініціативного мислення, набуття знань і вмінь розуміння реального суспільного життя та цінностей відповідального ставлення до збереження громадянського ладу в країні.

Аналіз низки праць із обраної проблеми свідчить, що під громадянською активністю особистості вчені тлумачать внутрішнє прагнення до діяльності заради здійснення певної суспільної мети як важливу умову розвитку державотворення [1; 5]. Рівень такої активності студентської молоді зовнішньо залежить від завершеності й логіки змісту національної ідеї, а внутрішньо – від зрілості громадянської позиції кожної молодшої людини, яка не є сталою, а змінюється відповідно до тих зовнішніх чинників, які впливають на особистість. До зовнішніх чинників відносять також вплив сім'ї та виховання, чинник культури й ментальності українського народу, громадську думку, засоби масової інформації. Сім'я, родина, близьке оточення є важливим джерелом формування особистості, її власної думки та поглядів на життя інших людей, адже саме сім'я сприяє входженню людини в суспільство, проте водночас вона може продукувати або підтримувати ті норми, які суперечать суспільним основам. Культура формує особистість молодшої людини, визначає певні рамки, у яких вона може і має діяти, тому цінності, ідеали, норми, зразки поведінки стають частиною свідомості студента як активного громадянина цього суспільства.

Оскільки студентська молодь постійно знаходиться в освітньому середовищі, в оточенні людей, то важливим визначаємо чинник громадської думки, яка функціонує через пропозиції індивідам норм, цінностей і правил поведінки в суспільстві, спонукає студентів узгоджувати власні бажання із загальноприйнятими нормами й цінностями. Значущим зовнішнім чинником також є ЗМІ, адже в публікаціях і передачах переважно висвітлюються політичні й суспільно-економічні події, що сприяє обізнаності молоді з процесами, які не входять у коло особистих інтересів.

Нині спостережено, що частина студентської молоді свідомо обирає активну громадянську позицію через навчання, членство в громадських організаціях, участь в суспільно-політичному житті, волонтерство що стимулює розвиток громадського і

культурного процесу в державі. Значення ж вищої школи переважно пов'язують з її можливостями забезпечити студентам певний обсяг спеціальних знань професійної спрямованості. Формальне ставлення до питань громадянського виховання в процесі навчальних занять та позанавчальної роботи студентів знижує роль освіти у формуванні гармонійної особистості свідомого громадянина. Усвідомлення важливості вищої освіти в громадянському вихованні студентів, формуванні їхньої громадянської позиції дає можливість здійснювати педагогічні дії, пов'язані з актуалізацією в процесі навчання і виховання соціокультурного досвіду, залученням до професійної підготовки широкого спектру духовних цінностей, розкриттям їх багатоаспектного змісту, який охоплює світоглядні, політичні, правові, моральні, художні та естетичні питання [2].

На підставі зазначеного вище можемо зробити висновок, що процес формування активної громадянської позиції молоді складається з багатьох компонентів. З психологічної точки зору виховання громадянина та становлення його активної громадянської позиції – це цілісний процес удосконалення внутрішнього світу людини; з аксіологічної – увага акцентується на тому, щоб розкрити зміст духовних цінностей, визначити їхню роль і місце в житті та діяльності сучасної молоді людини, виділити можливі шляхи їх практичного використання; з педагогічної вирішення цих питань необхідно здійснювати так, щоб пропоновані студентам знання, уміння і навички громадянського змісту були глибоко сприйняті ними, знайшли відповідне розуміння, отримали особистісне схвалення та закріплення на рівні почуттів, знань, мотивів, ціннісних орієнтацій, понять, поглядів, переконань [2]. За таких умов відбувається привласнення молоді людиною духовних цінностей, переведення їх із сфери соціальних та культурних надбань у площину особистісного досвіду студента, що становить основу його громадянської позиції. Виникає відносно стійка система мотивів, яка сформувалася на основі привласнення індивідом громадянських цінностей, що стали для нього суб'єктивно значущими внутрішніми спонуканнями до вияву самоактивності з метою реалізації таких цінностей у процесі майбутньої життєдіяльності. М. Боришевський справедливо підкреслює, що «громадянська спрямованість особистості є результатом виникнення в індивіда стійкої самоідентифікації зі змістом громадянських цінностей, що стало внутрішньою потребою, засобом самоствердження і самореалізації, умовою визначення основних життєвих орієнтирів, сценаріїв» [1, с. 93].

У зазначеному сенсі В. Бутенко, розглядаючи специфіку аксіологічної і психологічної функцій вищої школи, пов'язаних з актуалізацією в навчально-виховному процесі певних цінностей та можливостей особистості студентів, підкреслює вагомість комунікативної функції системи освіти, яка «символізує кроки, що їх покликані робити викладачі з метою забезпечення навчально-виховного діалогу зі студентами, під час обговорення, осмислення, практичного вирішення питань громадянського змісту та спрямованості; тому перед вищою освітою постає важливе завдання – забезпечити відкрите спілкування та взаємодію зі студентами задля того, щоб складні і часом неоднозначні питання громадянського життя отримували діалектичне осмислення з урахуванням поглядів та позицій, які набули актуального характеру» [2, с. 21]. Отже, особливістю євроінтеграційних процесів у сучасній вищій школі є яскраво виражена потреба забезпечення розвитку громадянської позиції студентів, формування комплексу громадянських рис та якостей молоді, в основі яких лежить «глибоке розуміння належності до свого народу, внутрішня потреба й готовність відстоювати та захищати її інтереси, реалізувати свій особистісний потенціал на благо зміцнення своєї держави; необхідно виховати людину з певним типом соціально зумовленої поведінки, яка усвідомлює свої права й обов'язків, поважає й дотримується норм і правил співжиття,

прийнятих у даному суспільстві, традицій своїх співвітчизників» [6, с. 355] у світовій, європейській і національній спільнотах.

Висновок. Розвиток громадянської позиції студентської молоді у контексті євроінтеграційних освітніх змін (оновлення вимог до компетентності, толерантності, мультикультурності особистості, посилення явищ мобільності й інтегрованості освітніх програм підготовки фахівців) і динамічних процесів віднайдення нової ідентичності в обставинах внутрішньодержавних реформ і зовнішньої військової агресії зумовлює пошук шляхів особистісного самоствердження і самореалізації кожної молодої людини на засадах визначення міри власної участі в суспільних організаціях та самостійного осмислення ціннісних орієнтирів громадянського суспільства. Вагома роль у цих процесах належить системі вищої освіти країни як провідному чинникові громадянської освіти і виховання молоді, специфіку якого буде розглянуто на наступних етапах дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боришевський М.Й. Громадянська спрямованість як міра соціальної відповідальності особистості / М.Й. Боришевський // Педагогічна і психологічна науки в Україні. – К.: Педагогічна думка, 2007. – Т. 3. – С. 93-102.
2. Бутенко В. Громадянське виховання студентів як пріоритетний напрям діяльності вищого технічного навчального закладу / В. Бутенко // Витоки педагогічної майстерності. – Вип. 9. – 2012. – С. 18-26.
3. Бухун А.Г. Досвід громадянської освіти військовослужбовців в арміях передових країн світу / А.Г. Бухун // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. праць / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2015. – Вип. 16. – С. 3-12.
4. Бухун А.Г. Громадянська компетентність майбутніх офіцерів: допрофесійний етап розвитку та система компетентностей / А.Г. Бухун // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць. – Кривий Ріг : ВЦ КДПУ; Айс Принт, 2016. – Вип. 3 (49). – С. 209-220.
5. Сухомлинська О.В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді в координатах педагогічної науки і практики / О.В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2006. – №1. – С. 2-7.
6. Хомич Л.О. Взаємозв'язок процесів соціалізації і виховання особистості / Л.О. Хомич // Педагогічна і психологічна науки в Україні. – К.: Педагогічна думка, 2007. – Т. 5. – С. 350-356.

REFERENCES

1. Borishevskiy M.Y. Gromadyanska spryamovanist yak mira sotsialnoyi vidpovidalnosti osobistosti [Civic orientation as a measure of social responsibility of the individual] / M.Y. Borishevskiy // Pedagogichna i psihologichna nauki v Ukrainyi. – K.: Pedagogichna dumka, 2007. – T. 3. – S. 93-102.
2. Butenko V. Gromadyanske vihovannya studentiv yak prioritetniy napryam diyalnosti vischogo tehnicnogo navchalnogo zakladu [Civic education of students as a priority direction of the higher technical educational institution] / V. Butenko // Vitoki pedagogichnoyi maysternosti. – Vip. 9. – 2012. – S. 18-26.
3. Buhun A.G. Dosvid gromadyanskoyi osviti viyskovosluzhbovtziv v armiyahperedovih krayin svitu [Experience of civil education of servicemen in the armies of the advanced countries of the world] / A.G. Buhun // Vitoki pedagogichnoyi maysternosti : zb. Nauk. Prats / Poltav. Nats. Ped. Un-t Im. V. G. Korolenka. – Poltava, 2015. – Vip. 16. – S. 3-12.
4. Buhun A.G. Gromadyanska kompetentnist maybutnih ofitseriv: doprofesiyniy etap rozvitku ta sistema kompetentnostey [Civic competence of future officers: preprofessional stage of development and competency system] / A.G. Buhun // Pedagogika vischoyi ta serednoyi shkoli : zb. Nauk. Prats. – Kriviy rig : vts KDPU; Ays Print, 2016. – Vip. 3 (49). – S. 209-220.
5. Suhomlinska O.V. Duhovno-moralne vihovannya ditey ta molodi v koordinatah pedagogichnoyi nauki i praktiki [Spiritual and moral upbringing of children and youth in coordinates of pedagogical science and practice] / O.V. Suhomlinska // Shlyah osviti. – 2006. – #1. – S. 2-7.

6. Homich L.O. Vzaemozv'yazok protsesiv sotsializatsiyi i viovannya osobistosti [Interconnection of the processes of socialization and education of the individual] / L.O. Homich // pedagogichna I psihologichna nauki v ukrayini. – K.: pedagogichna dumka, 2007. – T. 5. – S. 350-356.

BUKHUN A.

CIVIL OBLIGATION OF STUDENTS IN THE CONTEXT OF EURO-INTEGRATING EDUCATIONAL CHANGES

The article, based on the methodological requirements of the personality-social, cultural, activity, axiological and competent scientific approaches, the results of content analysis of research materials on the issue of civic education of students in higher civilian and military educational institutions, determined the place (as an aspect of political consciousness and legal the personality culture) and the role (as a regulator of patriotic feelings, spiritual and moral values and the civic and political activity of a young person) civic the position of the individual in the context of modern European integration educational changes - updating the requirements for competence, tolerance, multiculturalism, strengthening of the phenomena of mobility and the integration of educational programs. The factors determining the formation and development of a civic position of a young person in the educational environment are defined: the circumstances of the construction and protection of civil society in the country, the influence of the family, the media, educational activities of higher educational institutions, the active activity of students and students, and its result - , legal awareness, civil competence.

The development of the civic position of student youth is considered in the context of European integration educational changes (updating the requirements for competence, tolerance, multiculturalism of the individual, strengthening the phenomena of mobility and integration of educational programs of training specialists) and dynamic processes of finding a new identity in the context of domestic reforms and external military aggression, which determines the search ways of personal self-affirmation and self-realization of every young person on the basis of determining the measure of his own participation in public organizations and independent understanding of values of civil society. It is proved that a significant role in these processes belongs to the system of higher education of the country as a leading factor in civic education and education of youth, the specifics of which will be considered at the next stages of the study.

Key words: *student youth, educational environment, citizenship, civic culture of the person, student's civic stance, European integration educational changes.*

Надійшла до редакції 18.01.2018 р.